Ех, люди добрі, люди добрі, я міг би розказати вам про двох своїх приятелів, та тільки боюся, що ви не повірите. Скажете: "Це він все вигадав, і нічого такого зовсім не було, бо хіба можуть бути такі приятелі, що як не граються, то пориваються на сварку?" Ну, то ви собі думайте, що хочете, а я вам скажу: Є такі приятелі, а щоб у вас не залишилося ніякого сумніву, я вас одразу і познайомлю з ними. Одного із них звати Женька, або Женя, як кому до вподоби, а другого — Левко, або Лев, теж як кому до вподоби. Кожен із них закінчує уже четвертий клас і кожен докладає всіх сил, щоб... щоб... Але на перешкоді цьому стоять їхні мами. Правда, у Левка мама довірлива, то її легко обдурити, але у Женьки — не мама, а вогонь. Як прийде з роботи, повечеряє, то зразу:

— Ану, Женько, розказуй мені уроки. Що тобі задано? Де твій щоденник?

Женька сюди-туди і ну брехати:

— Нам сьогодні нічого не задано, а щоденник забрала учителька — оцінки буде виводити.

— Гаразд,— відповідає Женьчина мама і без довгих слів починає поглядати на стіну. А в стіну вбитий цвяшок. І вона дивиться на цей цвяшок і каже:

— Якщо зараз не знайдеш щоденника, то кажу тобі правду, що розмова у нас буде така, як на тому тижні у середу. Ну — раз, два!..

Женька теж дивиться на цвяшок, а тоді лягає впоперек кушетки, застромлює руку спочатку в щілину між стіною й кушеткою, а далі під днище кушетки, довго там шарить і, нарешті, витягає звідти щоденник! Він такий, неначе його жувало теля або ним витирали підлогу!

Женьчина мама розглядає щоденник і там бачить таке: за поведінку у Женьки чотири, домашнього завдання він не виконав, у класі не слухав, уроку з географії не знав, а з історії не міг пригадати, що задано.

Що буває в таких випадках, я вам розповідати не буду, краще про це хай розкаже сам Женька. Ну, а якщо це так, то тут вже хоч-не-хоч, а до книги братися треба. На другий день Женька приходить додому розрум’янений, мов квіточка, і ще з вулиці кричить:

— Мамо, мамо! У мене дві п’ятірки — з природознавства й з арифметики!

У Левка характер зовсім не такий, як у Женьки. Як тільки мати посадить його за книжки, то він одразу голову в руки і заведе на всю кімнату:

— Лишечко ж моє лишечко, і навіщо я такий бідолашний народився!

І так же ж виводить жалібно, що, здається, камінь і той байдужий не залишився б.

Як коли, то Левкове навчання відбувається ще й інакше. Ось послухайте.

— Левку, синочку, ти б узявся до книжки.

— Як же ж я, мамо, візьмуся до книжки, як я не сповна розуму? Я ж, мамо, на цвіту прибитий, макоцвітний, пришелепуватий...

У Левкової матері не було чарівного цвяшка на стіні, і Левко робив, що хотів. Отже, Левко, мабуть, залишився б у четвертому класі на другий рік. Цього не трапилося. Я вам розкажу, як воно сталося, що ні Левко, ні Женька не залишилися у четвертому класі на другий рік.

Був чудовий весняний день і такий гарячий та теплий, що всі жаби повилазили з води на траву. Били їх Женька та Левко скільки хотіли, а як вже набігалися і потомилися,— посідали під вербою. Як посідали, то Женька й каже:

— Ох, не хочеться, а треба додому йти, уроки вчити, бо з мене ж, знаєш, мама яка? Як вечір, так і: "Женько, сідай до уроків!"

— А ти сідати сідай, а уроків не вчи, прикинься, що ти не тямиш нічого. Вона побідкається, побідкається біля тебе, та й рукою махне. Моя на мене давно вже махнула, все жаліється сусідкам: "Що його робити, зовсім нетямуще!" А я слухаю та посміхаюся.

— Добре,— згодився Женька,— спробую і я свою обвести круг пальця.

От настав вечір. Женьчина мама прийшла з роботи, повечеряла і, як завжди:

— Ну, Женько, сідай до уроків.

— Я не сяду, бо я нічого не тямлю,— відповів Женька.

Мама уважно подивилась на Женьку і лагідно спитала:

— То виходить, що ти теж пришелепуватий?

— Еге, пришелепуватий! Чого там пришелепуватий? — образився Женька.

Він хотів ще щось сказати, але в цей час рипнули двері і в кімнату увійшла сусідка Ялинка, дівчина вісімнадцяти років, красива, весела і з таким золотим волоссям, що воно аж світилося. І вже мала орден за

врожай пшениці. Орден, ви розумієте, орден, і той орден сяяв у неї на грудях!

Увійшла Ялинка в хату, глянула на Женьку, глянула на його маму та й питає:

— А вам і сьогодні перебіг дорогу чорний кіт?

— Ні,— відповіла мама,— у пас все благополучно, сусідко. От тільки з Женькою лихо, та таке лихо, що вже не знаю, що й казати!

— А що ж це за лихо? — спитала Ялинка.

Мама зітхнула і відповіла:

— Таке лихо, Ялинко, що спав із глузду наш Женька. Сидить, сидить, бідолашний, над книгою день і ніч, а втямити нічого не втямить, як Левко.

— Це справді лихо,— хитро зітхнула Ялинка.— Що ж ви тепер будете робити?

— І сама не знаю,— відказала Женьчина мама.— Бо як спаде з розуму доросла людина, то робиться все одно, що мала. Ні до роботи, ні на вулицю, таке, що хоч у хаті замикай. Як ти, Ялинко, гадаєш?

— А може, його до лікаря треба? — відказала Ялинка.

— Та й це правда,— погодилася Женьчина мама.— Зранку я його замкну, а як прийду снідати, то й заведу до лікарні.

Від цього рішення Женьці аж ноги потерпли. І йому захотілося крикнути: "Не треба, мамо, нічого не треба, це я так, придурююся!" Він і

хотів уже крикнути, але саме в цей час згадав Левка, як він добре обводив круг пальця свою маму, і стримався. Тільки насупився, аж почервонів і сказав уголос:

— Еге які! Уже й замикати!

— Отож,— не слухаючи його, сказала мама,— бери книжки і марш у ту кімнату. Через півтори години всі уроки розкажеш мені назубок.

"Отак я і здамся,— пробубонів під ніс Женька.— Ми ще побачимо, хто кого обведе круг пальця".

У другій кімнаті Женька склав на стіл книжки й зошити, а сам сів біля вікна і ще раз сказав собі: "Все одно буде, як я хочу!"

Зайшовши через півтори години в кімнату, Женьчина мама побачила таку картину. Книжки спокійнісінько лежали на столі нерозгорнені, а Жепька з усієї сили задавав хропака.

— Вставай,— сказала Женьчипа мама,— і мерщій!

Женька не спав, а тільки прикидався, що спить. "Все одно не буде будити, пожаліє,— думав він.— Мені аби тільки до ранку, а там — мама на роботу, а я сам собі пан!"

Але на його не вийшло. За дві секунди він сидів уже за столом. Перед ним лежала розкрита книга. Женька сопів і думав про себе: "Стривай, я тобі прочитаю!"

Перше речення на сторінці з уроком було таке: "Весняного ранку хлопці подалися на річку".

— Читай,— наказала мама.

Женька прочитав: "Весняного ранку клапці дали меду на пічку".

Женька думав, що саме так повинні були прочитати це речення люди, які спали з глузду. Але його мама думала зовсім інакше.

— Словом, тут таке діло,— сказала вона,— або ти знайдеш свій глузд, або доведеться використати цвяшок.

Женьчина мама відімкнула скриню і нахилилася над нею, перебираючи білизну.

Женька скоса глянув на неї, опустив голову і подумав: "Добре Левкові удавати з себе макоцвітного, коли в нього така м’яка мама. А тут з хитрощами далеко не заїдеш..."

— Ну? — почулося від скрині.

— Я вже отямився, мамо.

— Читай.

Виходу не було, і Женька прочитав урок одним духом.

— Будеш сидіти, поки вивчиш всі уроки, а вранці я перевірю. А щоб не забув, то й оцю пам’ятку повішу на стіну.

Женьчина мама цілий день садила картоплю в колгоспі, натомилася на роботі і лягла спати. Женька заздро подивився, як вона потонула в м’яку чисту постіль. Йому теж, і тепер вже навсправжки, хотілося спати, але де ж тут спати, коли така халепа? Він читав і водночас косив очі на стінку. І раптом йому спала у голову думка, та така, яка, може, раз приходить в житті!

"А що, коли я візьму і заховаю це ненависне страхало? Тоді побачимо, що буде вранці. Мама ж без нього, як без рук!"

Женька зачекав, поки мама заснула, а тоді потихеньку підставив до стіни стілець і зліз на нього. На цвяшку, куди оце він п’явся, висів дитячий фартушок-слинявчик і пляшечка з соскою.

Женька познімав із стіни ці такі недоречні предмети у домі, де нема немовлят, і позасував їх у свою стару схованку, а схованка у нього ви ж знаєте де, потім солодко позіхнув, виключив світло і повалився на ліжко.

Я не буду розповідати, що трапилося уранці, скажу тільки, що все закінчилося далеко гірше, ніж можна було уявити. Женьку замкнули. Він чув, як клацнув знадвору замок, і бачив через вікно, як мама поклала ключ у кишеню. Женьчина атака була відбита по всьому фронту. Його викрили, замкнули і наказали:

— О восьмій я навідаюся, і якщо діло з уроками не рушить з місця, тоді вже не нарікай на мене!

Але ще найприкріше було для Женьки, то це те, що пляшка із соскою і фартушок-слинявчик висіли на своєму місці, і повісив їх туди своїми руками сам Женька!

Звичайно, Ялинка вдень працювала у полі і до них не заходила. А що, коли візьме, та й зайде? Женька почервонів, як печений рак. Ялинка прикрашає свої груди орденом, а чим свої груди прикрасить Женька? Фартушком-слинявчиком? О ні, сто разів що завгодно, тільки не це! Бо він таки уже не дитина. Одинадцять років! Йому надінуть слинявчик, і весь світ знатиме, що є такі хлопці, яких і в одинадцять років ще годують із соски! Женька витер піт... З усього на світі йому залишилося тільки одне: розгорнути книжки і сісти до уроків. Тяжко було їх розгортати, а ще тяжче докопуватися, де ті підмети та присудки, розплутувати справу з двома поїздами, з яких один вийшов назустріч

другому на чотири години раніше, та вишукувати, де серед неосяжних просторів географічної карти загубилися ріки Об з Іртишем, Єнісей та Амур.

На підвіконник сів і зацвірінькав горобець.

— Киш, геть забирайся! — гукнув у розпачі Женька.

Горобець спурхнув із вікна і сів на вишневу гілку, за якісь

три-чотири кроки від Женьки, загойдався і знову зацвірінькав. І такий же бадьорий, такий зухвалий!

Женька одвернувся. "Це він умисне дратує, бо знає, що з кімнати я йому нічого зробити не можу. Стривай, я ж тобі покажу, ось тільки вирвуся!.."

Женька зітхнув і спер голову на руку. Він зітхнув спочатку один раз, а потім ще дев’ять разів. Звичайно, горобці розумні пташки. Он Володька так приручає їх, що як пришиє до кепки шматочок хліба, то вся гороб’яча сім’я сідає йому на голову і ну дзьобати. Він біжить, а вони крильцями тріпочуть,— підтримують себе, щоб не впасти, а все одно дзьобають. Спочатку горобчиху привчив, а горобчиха вже горобенят. Ні до кого не летять, тільки до Володьки! Вся сім’я підживляється у Володьки на кепці! Ну і Володька! Як це він уміє!

Женька водив пальцем по сибірських просторах. Спочатку він думав про Володьку хороше, а потім став думати про Володьку погано. Дуже задається. Куди ж там,— круглий відмінник! А вчительку як побачить, так не тікає, а підходить і каже: "Здрастуйте!" А вона теж: "Здрастуй, Володю!" Стануть і говорять. Про що вони говорять? Подумаєш, велика цяця! От якби його відлупцювати як слід, то знав би, як задаватися. "І віддухопелю,— думав Женька,— сам, може, й не подужаю, але ж з Левка теж підмога".

Женька уявив, як це вони з Левком духопелять Володьку, але тут його погляд упав на цвяшок, на фартушок-слинявчик та соску, і войовничий настрій його одразу спав. Він перевів очі на годинник. Лелечко! Велика стрілка повернула уже на восьму, а у нього не вивчено ще ні одного уроку. Женька знову тяжко зітхнув, одинадцятий раз за ранок, і, вже ні про що не думаючи, взявся до книжок та зошитів. Він розв’язав задачу про поїзди, знайшов-таки, де течуть ріки Об з Іртишем, і тільки узявся переписувати домашнє завдання, як ось — стук-стук!

Ну, звичайно,— перед вікном стояв Левко. Побачивши Женьку, що так старанно виводив пером, він здивувався. Хіба хлопці не сповна розуму так запопадливо мережать пером білий аркуш паперу?

— Що ж це таке, Женько? — спитав уголос Левко.

Левко був на волі і міг бігати, міг гасати, а Женька сидів під замком.

— Знаєш що, Левку, ти помовч,— сказав він сердито.— Чого ти ломишся у вікно? Шибку розіб’єш.

Але Левко не звернув ніякої уваги на Женьчине бурчання і з подивом на обличчі допитувався:

— А хіба що: номер не вийшов?

Женьці і без цього було досадно, а тут ще здалося, що Левко таки побачив соску й фартушок-слинявчик, і він крикнув:

— Іди геть від вікна! Це твоє вікно? На своє спирайся. А на паше я сам буду спиратися. Та ще й руки які: по лікоть у грязі! Шибку вимажеш. Іди свою маж.

Женьчині слова про руки не сподобалися Левкові, він нахмурився і сказав сердито:

— Чого ти задаєшся? Подумаєш: руки чорні! А в самого які?

Мама вранці примусила Женьку вимити руки з милом, і він

не без гордості ткнув одну з них просто Левкові під ніс:

— На, дивися.

Левко розізлився ще дужче.

— Хіба ти їх сам мив? Мати примусила!

— То й іди геть,— відповів Женька і, схиливши голову над столом та висунувши трохи язика, взявся за ручку.

Але Левко не пішов геть, він переступав з ноги на ногу і придумував, що б його сказати, щоб вразити приятеля в саме серце. Нарешті надумав і випалив:

— Теж мені у відмінники пнеться!

— А що ж ти думаєш? І допнуся! І відмінником буду, і піонером стану, і на екскурсію поїду. На моточовні "Ластівка". Я вже з Ольгою Терентіївною говорив. Он що!

Женька безбожно брехав, бо любив говорити все всупереч, особливо коли сердився. Левко здивувався, аж рота роззявив, але швидко отямився і єхидно сказав:

— І рюкзак Ользі Терентіївні на плечі піддавати будеш, як Володька?

Це єхидство зовсім розлютило Женьку. Він схопився з місця, підскочив до вікна і закричав скільки сили:

— Я тобі сказав, щоб ішов геть! Хай тільки випустить мама, знатимеш тоді!

— Подумаєш,— зневажливо відповів Левко,— я тобі сам надавати можу!

Далі розмову провадити було вже неможливо. Левко подався геть, а Женька став ламати голову, як його написати без помилки: чи — "ключик и замочек лежали на столе", чи "ключек и замочик лежали на столе". Подумавши, він відклав ручку, заплющив очі, розвів у різні боки руки і став їх зводити. Як попаде палець на палець, то напише "ключик". Того дня пальці у Женьки не зіткнулися, і він а чистим серцем, вже не задумуючись, написав: "ключек і замочик лежали на столе".

Упоравшись з уроками, він пройшовся по хаті, наблизився до цвяшка із слинявчиком. Ну і клятий слинявчик! Добре, як в обід мама прийде сама, а коли з Ялинкою? "О, а це що у вас таке? — спитає Ялинка.— Немовля завелося, чи що?" — "Спитайся, Ялинко, про це у Женьки",— одкаже мати. "Як немає у вас немовляти, то для чого ж слинявчик і соска, скажи, Женько?" — спитає Ялинка.

Женька знову витер піт і з відчаєм подумав: "І навіщо мама його зберегла? Могла б уже давно викинути. А тепер і тремти, як осиковий лист!"

Він постояв проти слинявчика, подумав, потім пройшов до умивальника, зняв рушник, став на стілець і повісив його поверх клятого слинявчика й соски, ще й розправив так, що вже було видно ні крихітки. Злізши з стільця, він одійшов на п’ять кроків, помилувався з своєї роботи; переконавшись, що все добре, пішов до вікна.

Було нудно. Матері треба було ждати ще півгодини.

Вікно з кімнати виходило у двір. У дворі було порожньо. Рябко лежав у повітці. У бур’яні під парканом пищали курчата. Півень, сидів на огорожі і кричав скільки сили "кукуріку". "А де ж це Левко? — подумав Женька. Він уже скучив за приятелем.— Може, на ферму до лошат подався чи де грає в волейбола?"

Женька прочинив кватирку і закричав скільки сили:

— Левку, Левку, де ти?

Левко сидів по другий бік огорожі у себе у дворі і драв мед з очеретинок. Минулого року Левків батько привіз для різних потреб віз очерету. Він так і залишився під тином. Як дикі бджоли та оси довідалися про це, так і налетіли. Наглядять собі очеретинку, зроблять з воску хатку, наносять меду, покладуть яєчко і запечатають. А Левко з Женькою стережуть. Побачать, що дудочка запечатана вже, і давай її на поживу. Розламають очеретинку, мед вип’ють, а з воску роблять кульки і ховають в кишені — хай лежать, може, коли знадобляться.

Левко порався з черговою очеретинкою, та почувши, що його кличе Женька, обізвався, аж луна покотилася на десяту вулицю:

— Я тут ось, мед деру! Іди сюди!

— Не мо-о-о-жу!

— Чо-го-о?

— Мати зам-кну-ла! Іди ти сю-ди-и!

— За-а-раз!

— І очеретинок з медом прихопи!

— До-о-бре-е!

Через хвилину Левко стояв уже під вікном у Женьки і подавав йому через кватирку очеретинки. Про свою недавню сварку вони вже забули. Навпаки, Левко говорив своєму замкненому другові:

— На оцю очеретинку. Диви — дудка яка! Тут, мабуть, меду, меду!

Женька трощив очеретину, а Левко захоплено дивився на приятеля.

— Смачний?

— Ох же ж і смачний!

— Дай і мені трохи.

Женька відсмикнув від рота очеретинку і сказав, ладний розсердитися:

— Чого ти просиш? Ти ж уже їв.

— Ну то й що,— так само ладний спалахнути, відповів Левко.— А як уже їв, то хіба більше не хочеться?

— Ну візьми! На! На! Скупердяга, ненажера! На, візьми, забирай свій очерет! Їж сам! Сам, сам їж! Можеш хоч і весь сам поїсти. Подумаєш! Мама сказала, що вона теж привезе очерету. Тоді і в мене буде свій мед. І сам увесь поїм, сам, сам, сам! А ти хоч і не проси. У тебе хіба очерет? Дудочки, як волосинка, а мені як привезе мама, так кожна дудочка буде як рука! Тоді скажеш: "Женько, Женько, дай і мені". Тільки немає дурних,— були, та вивелися. Дам тобі такого меду, що ого!

— А мені мама теж привезе, із Протічка, а там він — тобі й не снився такий!

— Ну й іди до своєї матері. Чого ти стоїш тут? Це наш двір, а не ваш. У себе і сміти очеретом. Дивися, понакидав! А мама тоді: "Візьми, Женько, мітлу, підмети, прибери". Так мені це робити, а не тобі. Іди, йди, кажу!

— Ну й піду мед драти, а ти сиди.

— Можеш!

Забравши свої очеретинки, Левко подався із двору.

Ох, який же ж і сердитий був Женька на нього! "Такий скупердяга! Дав чи не дав, а вже: дай і мені. Ну і їж сам!"

Женька ліг грудьми на підвіконник, сперся головою на долоні і думав про Левка.

"І чого він такий? І не вчиться, і макоцвітним прикидається, і ридає, коли садовлять за книжку. Ото б тільки бігати та бігати. Так і дурний може побігати, коли тобі повна воля. А спробуй побігти, коли на стіні слинявчик і соска, коли двері замкнені і коли мама, як вогонь! Тут не дуже розбігаєшся, а хоч сядь та й плач. А він ще, Лев скупердяжний, задається: "Виросту — капітаном стану". А як він може стати капітаном, коли не вчиться зовсім? Думає, як знає "право руля", "так держи", то й наука уся? А географію треба знати? Ага! А арифметику? А мову? Бо як ти поговориш, коли зустрічний матрос — іноземець, а треба спитати: "Як тут ближче до Африки?" Не буде Левко капітаном. А я буду. От сяду до книжок і буду вчитися, вчитися, вчитися! І цілий день, і цілу ніч. Хай тоді скільки завгодно каже мама: "Женько, піди трохи побігай". А я нікуди не побіжу, буду худнути та худнути, увесь змарнію, самі очі зостануться. От прийде Ялинка, а мама: "І що його на білім світі робити, не знаю!

Завчився хлопець, не їсть, не п’є!" От як буде. Хай тоді позітхає та пожуриться. І замикати не буде, навпаки, двері навстіж кидатиме. Тільки я — й кроку з кімнати. А схудну — хай схудну; захворію — хай захворію; умру — хай умру, тільки щоб не назовсім. Лежатиму, а вона у сльози. І Ялинка плаче, а Левко стоїть, хлипає, ніс витирає. А мені хоч би що!"

Англійської мови сьогодні не було, але насуплений Женька рішуче підійшов до полички, взяв підручник і став вичитувати на всю кімнату, приказуючи: "Хоч тебе і трудно, а все одно вивчу, брешеш!"

Женька так зачитався англійською мовою, що незчувся, як у двір увійшла його мама. Попереду неї біг Левко і, зазираючи у вічі, просив:

— Тьотю Оришко, ну простіть, простіть Женьку. Він більше не буде.

— Що "не буде"?

— Ну, балуватися. Їй-право, не буде. І слухати буде, і вчитися буде. Ну, простіть, простіть його!

Левко був вільний цілий ранок. Він міг би побігти куди завгодно, але не побіг нікуди. Яке ж гуляння без Женьки? Хіба з ким так набігаєшся, як із Женькою? Ні з ким і ні за що на світі!

Клацнув замок, відчинилися двері. Левко у сіни проскочив перший і знову, зазираючи тьоті Оришці у вічі, благав:

— Ну, простіть його, простіть, він більше не буде!

Женька почув розмову тоді, коли Левко і мама були вже в кімнаті.

— Ти що, спав? — спитала мама.

— Еге, спав! Учив!

— Що ж ти учив?

— Англійську мову.

— А уроки вивчив?

— Все вивчив, і задачі поробив, а Об тече осьдечки...

— Стривай, сідай і розкажи все по порядку.

Женька сів і з натхненням, кричачи на всю кімнату, став розповідати уроки. Правда, з ключиком і замочком щось у нього вийшло непевне. Добре, що мати помітила:

— Те-те-те! Переплутав, усе переплутав! — і стала пояснювати, як треба писати "ключик" і як треба писати "замочек". Левко стояв за спиною Женьчиної мами і показував руками: "Кінчай мерщій, та гайда на вулицю!"

Женька насупився. Йому було прикро, що пальці так підвели, і тому він нічого не знайшов іншого, як спрямувати своє невдоволення на Левка:

— Чого ти ворожиш руками?

— Мовчати! Женько, повтори, що я сказала.

— А чого він? Ну й біжи сам! Чого ти заважаєш, скажи?

Левко вийшов з кімнати і сів на лавці проти сонечка, а Женька морочився з ключиком і замочком, аж поки не почув:

— Поїж та піди перед школою трохи побігай.

Що після цього сталося з Женькою, не можна й сказати! Він підплигнув так, що коли б не стеля, то підлетів би до самої хмари, до самого сонця, а може, й ще вище.

Через мить, не перескочивши ще навіть порога, Женька закричав скільки сили:

— Ура, Левку! Помчали! Де ти? Мерщій! Нажимай! Гей, Левку, Левку, чуєш?!.

— Женько, Женько! — вискочила з хати Женьчина мама.— Постривай! Випий молока, візьми хліба…

Та вигук Женьчиної мами був гласом вопіющого в пустині. За Женькою і Левком і слід прохолов. Згодом долетіло вже з річки:

— Потім, мамо, потім, я їсти не хочу!

Де ж ділися хлопці? Що вони робили? Які трави, води і квіти пестили їх ноги і тіло своїми м’якими ніжними дотиками? Не знаю, не чув, не бачив. Згодом на Чортовій Придибанці їх випадково знайшла Ялинка. Вона йшла полоти пшеницю, аж чує на річці такий гомін, неначе сюди висипав цілий клас на перерву, і завернула поглянути.

Побачивши Ялинку, Женька безмежно зрадів:

— Чуєш, Ялинко, гей, гей, Ялинко! Я вже можу поринати до самого дна!

Ялинка посміхнулася, і коли вона це зробила, Женьці здалося, неначе це посміхнулося і сонце, і річка, і вся неосяжна земля від

Чортової Придибанки до берега Тихого океану. І щоб повніше виявити свої почуття з цієї нагоди, він промовив натхненно:

— Я біля самого дна очі розплющував, а там черепашок, черепашок!

— Це добре,— відповіла Ялинка,— тільки скажіть, хлопці, а хто за вас сьогодні піде у школу?

Натхненний тон у Женьки одразу спав, і він, ковтаючи слова, упалим голосом спитав:

— А хіба вже котра година?

Ялинка підняла праву руку, закотила обшлаг — ох же ж і блиснуло скельце на годиннику проти сонця! — поглянула на стрілки й сказала:

— Без семи хвилин дев’ять.

Заняття в школі починалися о дев’ятій. Женька, як опечений, вискочив із води. В його розпорядженні залишилося тільки сім хвилин, а щоб зібратися і добігти до школи, потрібно було щонайменше десять хвилин. З криком "Левку, біжімо, бо запізнимося!" він помчав скільки сили, на бігу вплигуючи у труси.

Як не бігли хлопці, а коли задихані й червоні примчали у школу, там уже панувала тиша і тільки чути було через нещільно Причинені двері, як якийсь малюк повторяв безшабашно: "Двічі по шість — одинадцять".

— А знаєш що,— сказав Левко,— давай сховаємося, а в клас проскочимо на перерві.

Женька тільки блимнув на нього; сміливо прочинивши двері, він спитав:

— Ірино Сергіївно, можна зайти?

Ірина Сергіївна обернулася і, глянувши на хлопців, строго спитала:

— Що це за новий порядок? Хто вам дозволив запізнюватися?

Левко почав брехати:

— Еге! А мама сказала загнати корову у холодок...

— Досить. А в тебе, Женю, яка причина?

У Женьки перед очима все ще миготіли на жовтому дні черепашки, і він випалив прямо:

— От що хочете зробіть, а я скажу правду: купався на річці, а Ялинка каже: "Запізнишся!" Так я як побіг, як побіг, а двері мама замкнула, ключ не лізе в замок, а книжки, в хаті. От правду, всю правду сказав.

— Сідай,— сказала Ірина Сергіївна.

— І мені сідати? — несміливо спитав Левко.

— Ні, ти ще мені розкажеш, чому запізнився. Подумай, а поки пго постій у кутку.

Левко переступав з ноги на ногу. І чому він не признався, як Женька, а тепер спробуй вибрехатися! Він напружував усі мізки, але придумати нічого не міг.

— Ну, я чекаю,— сказала Ірина Сергіївна.

— Я не знаю.

— Чого ти не знаєш? — спитала Ірина Сергіївна.— Не знаєш, яг збрехати?

Левко був такий розгублений і спантеличений, що не зрозумів навіть, що сказала учителька, і чистосердо відповів:

— Еге.

Клас чмихнув.

Ірина Сергіївна звернулася до Женьки:

— То, може, ти допоможеш йому вибрехатися?

Женька ніколи не був ябедою і тому, не блимнувши оком, сказав услід за Левком:

— Так йому ж мати каже "корову..."

— Сядь. А ти, Левку, скажи: хіба річка на вигоні, що в тебе мокрі труси, а на голові жабуриння?

Левко мацнув рукою по голові і зняв звідти пасмо зелених водоростей.

Хлопці так чмихали й реготали, що аж падали на парти.

Левко, все ще тримаючи водорості у руці, схилив голову вниз і пробубонів:

— Це я зачепився за кущ, а воно і впало на голову.

У відповідь пролунав ще дужчий регіт, і ззаду хтось гукнув:

— Хлопці, нове відкриття! Досі жабуриння росло у воді, а тепер переселилося в шелюги.

Ірина Сергіївна звернулася до Женьки:

— Допоможи йому знайти правду.

— Еге ж, він як біг через шелюг, а воно і впало йому з гілки на голову...

— Ти сам бачив?

— Бачив!

— Значить, ти водночас купався на річці і заганяв з Левком корову?

Женька почервонів, закусив губи і очі йому збіглися щілинками.

— Коли ти нездатний сказати правди, то давай сюди щоденник.

Перед очима у Женьки мигнув на мить фартушок-слинявчик і пляшка із соскою. Але все одно, хай слинявчик і пляшка, а ябедою він ніколи не був і не буде!

— Ось він, будь ласка, візьміть.

Левко захвилювався. Піт виступив у нього на лобі й на носі. Він поворухнувся, кашлянув і підняв руку.

— Що тобі?

— Я всю правду скажу, тільки нічого не ставте Женьці в щоденник. Спочатку про корову я неправду сказав... А Ялинка каже: "Добре, тільки

скажіть, хлопці, а хто за вас сьогодні піде у школу?" А тільки ж сім хвилин залишилося. Так ми як побігли, як побігли...

— Сідайте обоє.

Ірина Сергіївна добре знала свій хлоп’ячий народ, і завжди бачила, хто каже правду, хто бреше, хто викручується, щоб не виказати свого товариша і не стати ябедою. З самого тільки виразу обличчя вона вгадувала, що з ким трапилося дома. Коли Женька, наприклад, був правдивий, коли знав уроки на п’ять і в класі сидів тихо і уважно слухав уроки, то це значило, що дома він мав дуже серйозну розмову з матір’ю. Проте тяжко йому було додержуватися цієї лінії. От уявіть, тільки він стане дослухатися до того, що говорить Ірина Сергіївна, аж тут Валерик візьме пір’їнку і почне лоскотати Женьці потилицю або за вухами. Женька якийсь час терпить, терпить, тільки головою поводить. Але хіба ж так довго втримаєшся! Сили ж ніякої не вистачить! Обернувшись трохи, він шепоче пристрасно: "Валерко — уб’ю!" І тільки це скаже, як тут: "Що за розмови? Женю, повтори, що я сказала?"

Звичайно, Женька міг би сказати: "А чого він пір’їною лізе у вухо!", але так може сказати тільки ябеда. Отже Женька не виказує товариша, зате сам потрапляє в біду. Як же ж він може повторити те, що сказала Ірина Сергіївна, коли Валерка Заважає йому слухати? А що після цього можна прочитати в Женьчиному щоденнику, самі догадатися можете.

Інакше було із Левком. Учив уроки і виконував домашні завдання він за натхненням. Хотів учити — учив; не хотів, то й не вчив. Йому що? Поставлять четвірку — гаразд; вліплять двійку — байдужісінько. Часом мати скаже: "Як же ж так можна жити, сину, що ти ні за холодну воду?" А він на це: "Коли б міг, то й робив би; і сидів би тихо у класі; а то поки дочекаєшся того дзвінка, то й голова опухне від підметів та велосипедистів, що з двох протилежних міст мчать назустріч один одному".

А то ще так. Учителька розповідає про корисні копалини в тайзі. Інші хлопці, слухаючи її, сидять тут-таки в класі, а Левко зник, його немає в класі. А де ж дівся Левко? Еге, знайдіть його, коли він давно вже у джунглях... Та він уже й не учень четвертого класу, а завзятий мисливець на тигрів. Чуєте, як гримлять постріли! Це він полює на тигра. Страшний звір робить свій смертоносний стрибок. Левкові це байдуже. Гримить другий постріл і водночас Левко чує, як його, штовхають в плече: "Встань, встань!" Левко невидющими очима дивиться на Женьку, потім на Ірину Сергіївну.

— Левку, перекажи про корисні копалини в тайзі.

Левко збирається з силами і починає:

— Найстрашніший звір Уссурійської тайги — тигр. Це страшний хижак. Ударом своєї могутньої лапи він убиває коня і може перескочити з ним через огорожу. Його улюблена страва — мисливські собаки...

У класі регіт.

— А чого ви смієтеся? Я сам про це читав у книжці!

Ірина Сергіївна дивиться на нього і похитує головою:

— Ти знову не слухав, Левку?

— Я не знаю.

— Що не знаєш?

— Уроку.

— Я тебе не урок питаю, а те, про що розповідала у класі.

— Все одно, й цього не знаю.

— Ірино Сергіївно,— каже Каленик,— та він же не сповна розуму!

Женька підскакує:

— Чого там "не сповна". Усе "не сповна" та "не сповна"!

Ірина Сергіївна велить сидіти тихо. Левко теж сідає, але учителька каже йому:

— Піди до карти. Знайди спочатку ріку Амур, а потім Уссурі.

Ех, коли б Левко знав, де-то вони протікають! А проте карта така велика і стільки там намальовано всякої всячини, що й голова обертом піде. Він нахиляє голову і тихо одказує:

— Я не знаю.

Женька давно вже підняв руку і аж тіпається, так його пориває допомогти товаришеві.

Учителька підводить на нього очі:

— Ну, піди покажи.

Женька вже біля карти і сердиться:

— Як ти не запам’ятаєш нічого! Ось глянь. Оце тече ріка Амур, а це осьдечки знизу — Уссурі. Бачиш? Кажи, бачиш?

— Бачу.

— Так це ж тут і тигри. Тут їм воля! А оце, бачиш, кружечок? Це Сучан. Куди не копни, все вугілля та вугілля, а біля самого Сучана дуб, а біля цього дуба тигрова яма. То, думаєш, чого так зветься? Один шахтар ішов, то тигр прямо на нього, а він як замахнеться з усієї сили, та його кайлом, то голова так і розсіклася надвоє. Так і назвали, ото що дуб — то тигровий дуб, а що яма біля нього — то тигрова яма, бо він у тій ямі й сконав. Правда ж, Ірино Сергіївно, той шахтар був сильніший, ніж силач Яків Куценко?

— Еге,— оживився Левко,— а якби те кайло Куценкові, то ого! Він би як рубонув... Бо знаєте, скільки він вижимає?

— Ірино Сергіївно, а хто сильніший — лев чи тигр?

Цей день для Женьки проминув щасливо. На кожному уроці він підіймав руку і палав бажанням допомогти товаришам у тяжку для них хвилину. Але тріумфом його була задача на поїзди. Коли Вітька запнувся і Ірина Сергіївна викликала Женьку до дошки, то він не розповів, а випалив одним духом. Якби ви бачили, як сяяли його очі, як рум’янилися у нього щоки! Ірина Сергіївна не виправила йому жодного слова, не зробила жодного нетерплячого руху. А як Женька закінчив, вона взяла його щоденник і проти графи "арифметика" поставила велику й виразну цифру 5.

І, йдучи додому, Женька сказав Левкові:

— Знаєш що? Давай учитися, тільки щоб і ти теж. Будемо учитися, учитися, учитися, щоб на п’ять. Викличе тебе Ірина Сергіївна, а ти — на п’ять. Принесеш додому щоденник, а там — п’ять, п’ять, п’ять... От здивуються наші матері, очам своїм не повірять. Чуєш, прийде твоя мама до моєї та й:

"Що оце воно з моїм Левком сталося? Наче знову на світ народився. Приносить додому самі п’ятірки!"

"А мій теж,— відкаже моя мати.— Тільки боюся, щоб вони самі собі не повписували тих п’ятірок. Від таких хлопців, як наші, можна всього сподіватися".

А твоя: "Та ні, ходила я до Ірини Сергіївни, так Ірина Сергіївна каже, що п’ятірки справжні".

Змалювавши таку картину, Женька вигукнув:

— Чуєш, Левку? Голови у них порозсідаються від думок.

Левко як вислухав, так враз погодився:

— То давай. Сьогодні й давай. Як прийдемо із школи, та як замкнемося у тебе, та як сядемо, як сядемо, так сидітимемо й сидітимемо...

Левко примчався до Женьки сидіти й сидіти біля уроків саме в той час, як сонце піднялося в самий центр блакитного неба і вже звідти простягло свої лагідні руки, зоткані з золотих променів, вниз і поклало одну з них на голову Левкові, а другу на голову Женьці.

Ач, пече як! — сказав Левко.

— Еге ж,— погодився Женька. І в цю саму мить з його уст несамохіть вихопилися такі, може й недоречні, слова:

— Давай, Левку, спочатку покупаємося.

— А уроки? — відповів нетвердим голосом Левко.

— А потім і уроки.

Левко похитнувся у своїй твердості.

Гей, гей, хлопці, схаменіться, поки не пізно, спочатку вивчіть уроки, а потім уже й на річку! Вони й схаменулися. Правда, схаменувся тільки сам Женька. Спинившися вже біля самісінької хвіртки, що вела у вільний світ і на всі чотири сторони світу, він сказав, підозріло оглядаючи приятеля:

— А чого це ти, Левку, так швидко погодився? Тільки я: "Може, спочатку покупаємось?", так ти вже й згоден: "Давай!"

Це була напівправда, але Левкові не хотілося чути від Женьки навіть напівправди, і він скрикнув ображено:

— Хіба я так сказав. Я не так сказав. Я сказав: "А коли ж будем учити уроки?" Так що можеш, Женько...

— Ти сам можеш,— відказав Женька сердито.— Ач який, ще й виправдується, та лукавий, хитрий який. Тільки дав очеретинку з медом, то зразу: "І мені дай попробувати!" У, скупердяга!

— Ти сам скупердяга! Ненажера! Ось хто ти,— відповів Левко.

— А в тебе аж три двійки,— сказав Женька. І додав пристрасно: — Двієчник ти!

Левко увесь спалахнув, а потім, дивлячись у вічі Женьці, сказав!

— Якщо так, то ходім стукатися.

— І ходім. Я тебе так настукаю, що знатимеш!

Тепер я розповім вам, що значить стукатись. Це зовсім не те, що битися. У бійку хлопці четвертого класу лізуть наосліп, не домовляючись, і б’ються там, де їх це лихо спіткало. А стукаються за обопільною згодою. Спочатку домовляються, коли й де будуть стукатися, а потім сходяться на умовленому місці, причому один із них, найбільше той, що почува себе винним, каже: "А може, не будемо стукатися? Може, помиримося?" І так він повинен спитати три рази. І тільки тоді, коли противник відхилить всі три пропозиції, відбувається стукалка. І ще треба додати, що весь шик цієї справи полягає в тому, щоб битися беззлобно. Після стукалки дружба не переривається, а триває й далі.

Женька був хлопець міцний, бистрий; Левко ж — навпаки, кволий і зовсім слабий силою.

Отут і треба відзначити все благородство Женьки. Він великодушно ткнув кулаком Левка у плече на півсили, а сам, не кліпнувши оком, прийняв три Левкові удари: один у груди, другий у лоб. Третій удар невідомо яким чином попав Женьці у ніс. З носа потекла кров. Левко зразу ж злякався і опустив руки. Женьці тільки трохи заболіло, а потім зовсім перестало боліти. І він сказав Левкові так, що могли чути всі стіни і двері сарая:

— А тепер, Левку, хочеш миритися?

Левко ступив три кроки до Женьки, став грудьми до грудей. По цьому за давньою традицією вони постукали один одного трохи по спині і пішли під ринву. Під ринвою стояла діжка з дощовою водою. Женька вимив свій ніс і став дуже красивий. Я вам поясню, чому він став дуже красивий. Бачите, річ така. Як ішли хлопці з школи додому, то цілу дорогу борюкалися, качалися в піску, зробили, може, не одну "малу купу". Від цього Женьчине (і, звісно, й Левкове) обличчя трохи припало пилом; білявий Женька став трохи брюнетом. Тепер, коли він обмив свого носа, обличчя його зразу поділилося на дві частини. Верхня частина так і залишилася, як була, в пилюзі, а нижня побілішала; і зразу

стало видно, що шкіра у Женьки рожева, дуже ніжна і свіжа, наче під нею кипіла кров з молоком. За рушник Женьці правили рукави власної сорочки. Він тернув собі ніс спочатку рукавом правої руки, потім — рукавом лівої. Коли туалет був закінчений, він сказав:

— Більше не будеш казати: на річку ходім?

— Так я ж і тоді не казав! — починаючи червоніти, відповів Левко.

— Як легко погодився, то все одно, що сказав. А нам не можна легко погоджуватися, бо ти думаєш, п’ятірки самі у щоденник ускакують? Я підглядав у вікно до Володьки. Так він сидить і сидить, аж дивитись набридне.

— А ти чого мене вчиш? — насупившись, сказав Левко.— Я й сам знаю.

Хлопці, мабуть, посварилися б знову, якби не рипнула хвіртка. А рипнула хвіртка тому, що її відчинила Женьчина мама. Уважним оком вона оглянула хлопців і, помітивши кров на сорочці у Женьки, строго спитала:

— Женько, чого це в тебе кров на сорочці?

Не блимнувши оком, Женька відповів:

— Це ми, мамо, пустували; так я як стукнувся носом собі об коліно! Це з мого, чуєш, носа, а не з Левкового. У Левка ніс цілий. Хоч сама подивися.

Женьчина мама знала, що Женька, мабуть, бреше, і що хлопці, певне, побилися. Але їй було дуже приємно, що Женька Левка не виказує, не складає на нього провини, не ябедничає, а все бере на себе,

як смілива, чесна й нелукава людина. І вона простила цю неправду Женьці.

— Добре,— сказала вона.— Біжіть на річку, покупайтесь обидва, а як я гукну, то щоб зразу прибігли обідати.

Як вона це казала, то поклала руку спочатку Женьці на плече, а потім на голову. Яка це була мила, знайома Женьці рука! То дарма, що цією рукою мама інколи шльопала Женьку. Шльопанці він пам’ятав тільки, поки висохнуть сльози, а потім зовсім забував про них, а про мамину руку, ласкаву, теплу, щиру ніколи не міг би забути. Він стояв під маминою рукою, терся об неї. Очі його стали прозорі і душа — як подих найчарівнішого весняного вітру. Мама щось говорила йому своїм строгим голосом, але строгості цієї не чув він, а чув тільки музику, яка грала йому в серці.

Звичайно, так можна було б простояти сто й тисячу років, але ж Женьці було вже не два роки. Він одвів мамину руку, відступився трохи убік, і робив це так, наче рвав стальні ланцюги.

Як мама пішла у хату, він, повний щастя, хотів був сказать Левкові: "От яка гарна мати у мене". Але глянув на Левка і не сказав. Левко в цей час зайнятий був незвичайною справою. Розжувавши шматочок ягоди, він приліпив цю червону плямку собі на кінчик язика, а язик висунув далеко вперед з тим розрахунком, щоб сіла на нього яка-небудь муха. Мухи — не одна, а три — кружляли навколо Левкового язика, але сісти не сідали, може, боялися, щоб Левко їх не проковтнув. І Женька порадив:

— А ти висунь ще дужче.

І собі приліпив таку саму плямочку.

Отак з висуненими язиками вони й помчали на річку.

Покупавшись, вони пообідали з Женьчиною матір’ю, причому Женька так і крутився біля неї, весь час кричачи:

— А сіль, мамо, подати?

— А ножа?

— А тарілку?

І як подав усе це, то так і націлявся стати ще раз під мамину руку. Але з того нічого не вийшло. Тільки вже зібралися йти, як мама взяла Женьку за голову, відхилила її, глянула йому у вічі і сказала суворо і ніжно разом:

— Ти ж, Женько, пам’ятай, що я наказала тобі.

А наказала Женьці мама, щоб він добре вчився, щоб поробив усі уроки, щоб був найкращим учнем, відмінником.

А втім, ці слова мама Женьці казала щодня. Та що з того! Трудно було Женьці стати відмінником. Ех, як трудно! Та й траплялося воно завжди якось так, що мамині слова в одно вухо Женьці влітали, а в друге вилітали. Мабуть, і сьогодні вилетіли б, але сталося інакше: Женька й Левко розпочинали боротьбу, щоб довести один одному, що одна епоха їхнього життя уже за спиною.

Уроків було багатенько. Треба було повторити історію, розв’язати задачі, приклади, вивчити вірш і переписати параграф з англійської.

Вони сиділи за столом, сопіли, висували кінчики язиків з плямами від хімічного олівця, бубоніли під ніс або кричали на всю кімнату.

Вони трохи не посварились були за Куликовську битву.

— А скажи мені, Левку,— спитав Женька,— коли відбулася Куликовська битва, ота, що 8 вересня 1380 року?

Левко нахмурив лоба, довго думав, а Женька підганяв.

— Та ти довго не думай, а кажи, ну, кажи.

— Коли відбулася Куликовська битва, ота, що 8 вересня 1380 року? Еге?

— Та не егекай,— розсердився Женька.— А то все: еге та еге... Отак будеш і в школі егекати...

— А ти чого прискіпався,— і собі розсердився Левко.— Хіба ти вчителька?

Вони повідверталися один від одного і мовчали аж три хвилини, дивлячись у вікна. Женька у те, що у двір, а Левко — що на город.

Як ці три хвилини скінчилися, Женька відсердився і сказав Левкові:

— Та так і відбулася 8 вересня 1380 року.

Левко трохи роззявив рота, мовчки дивився на Женьку, а потім спитав:

— Еге ж?

Після історії хлопці розв’язали задачі, написали англійську, а потім взялися до вірша. Вони вивчили його за п’ять хвилин. Спочатку Женька казав напам’ять, а Левко стежив по книжці, а далі Женька стежив, а Левко казав напам’ять. Потім без книжки розказували удвох, бо все одно було вже темно, так що й букв не добереш, яка з них "п", а яка "ц".

Вони так захопилися цим, що не помітили, як і Женьчина мама увійшла у двір, а почули вже, як вона спитала в сусідки:

— Чи ти хлопців не бачила?

— О, мама прийшла! — скрикнув Женька.— Чого вона сьогодні так рано? — І додав:

— Мамо, ми осьдечки.

— Левку, а чого ти заплаканий? Побилися?

Від напруги під час занять у Левка змокріла вся голова, і піт рясними струмками збігав з обличчя.

Женьчина мама строго подивилася на сина. У Женьки все співало у грудях від свідомості добре виконаного завдання, і він відповів тим голосом, яким він завжди говорив у таких випадках:

— А чого він такий настирливий.— І зразу ж без передишки, вже іншим голосом, похвалився: — Мамо, чуєш, мамо, а в мене сьогодні дві п’ятірки — з географії й арифметики. Не віриш? Ось подивись!

І він кинувся до щоденника.

— А поведінка як?

Женька спинився.

— Чуєш, мамо, ти тільки не сердься, я тобі всю правду скажу. Не будеш сердитися?

— Ну, кажи.

— Я як пірнув, а тоді виринув, а на березу стоїть Ялинка. "А хто, каже, за вас сьогодні піде у школу? Сім хвилин тільки залишилося!" Так ми як побігли, як побігли і... запізнилися.

Женьчина мама працювала з Ялинкою і про це вже знала. Вона думала, що Женька буде відбріхуватися і налагодилася його викрити, а вийшло зовсім не так. Женька казав правду. "Що це з ним трапилося? — подумала вона.— Може, знову нашкодив і тепер підлабузнюється?"

— А учителька що сказала? — підозріло позираючи на Женьку, спитала вона.

— Ірина Сергіївна простила. Їй-право, ось хоч і в щоденник подивися. Я як розказав їй всю правду, так вона тоді: "Сідай". Я й сів.

Женьці кортіло розповісти, як був забрехався Левко, але він не хотів бути ябедою і виказником, то й змовчав.

— Ну, давай свій щоденник.

Женька витяг з польової сумки щоденник і обережно, як річ недоторканну й священну, обома руками подав його матері.

— Ось дивися. Хіба це не п’ять? А це що, бачиш? А проти "поведінки", бачиш,— нічого. А. як нічого,— значить, п’ять!

На другий день Женька й Левко своєчасно прийшли у школу і, як сіли за парту, так і повпивалися в обличчя Ірині Сергіївні. "Я знаю усе, їй-право!" кричав увесь Женьчин вигляд. "Ось спитайте!" Але найдивніше було, що Левко теж не опускав голови, а дивився просто перед собою, мужньо й сміливо витримуючи допитливий погляд Ірини Сергіївни.

Серед уроку, коли Женька заслухався, вдумуючись у новий тип задачі на басейни і труби, з яким сьогодні знайомила Ірина Сергіївна,

злочинна пір’їнка знову загуляла у Женьки за вухом. У нього аж закипіло у грудях, аж стислися кулаки, та замість того, щоб люто прошепотіти: "Валерка — уб’ю!", він несподівано підніс руку вгору.

— Що тобі? — спитала Ірина Сергіївна.

— Ірино Сергіївно, чуєте, я про всіх кажу, що коли хтось буде лоскотатись пір’їнкою, то хай потім нарікав на себе. Я нікого зараз не чіпаю, то нехай і мене не чіпають. От.

Учителька пильно оглянула клас. Всі хлопці сиділи так, наче вони тільки те й робили, що пильно слухали пояснення, а на обличчі у Валерки, крім того, просвічувало ще й те блаженне піднесення, яке буває тоді, коли людина вже зрозуміла всі найпотаємніші глибини арифметики.

Та це не обмануло Ірини Сергіївни, і вона сказала:

— Валерко, йди до дошки і розкажи, як розв’язувати задачі на басейни і труби.

Валерка сміливо вийшов з-за парти, але що ближче підходив до дошки, то сміливість його все більше й більше випаровувалась. Ось він узяв крейду в руки, глибоко зітхнув і промовив:

— Задачі на басейни і труби рішаються так...

На цьому його красномовство вичерпалося. Руки його безпорадно звисли, і вся постать Валерчина говорила, що він нічогісінько не чув і нічогісінько не втямив.

У відповідь на це на одній із задніх парт підкинулося вгору одразу дві руки. Одна з них належала... Кому б, ви гадали? Не вгадуйте і не думайте на когось, скажу прямо — належала вона Женьці. Зате хазяїна

другої руки нізащо не вгадаєте. Може, належала вона Левкові? Одначе, хіба коли-небудь було таке в класі, щоб Левко підіймав руку, особливо ж на уроці арифметики? А як і підіймав, то тільки для того, щоб сказати: "Ірино Сергіївно, дозвольте мені вийти..." Але так було раніше. А сьогодні Ірина Сергіївна побачила, що поруч цупкої Женьчиної руки тяглася вгору замурзана Левкова рука. Ірина Сергіївна пильно подивилася спочатку на Женьку, потім на його приятеля. Левко не опустив очей, а, навпаки, пожирав її поглядом і без слів кричав: "Я знаю, Ірино Сергіївно, я скажу!" Це вразило Ірину Сергіївну, вона підвела ліву брову, ще раз подивилася на Левка, а тоді сказала:

— Левку, що ти хочеш сказати?

— Я скажу, як рішаються задачі на басейни і труби.

Женя опустив руку і захоплено дивився на приятеля. Всі інші хлопці теж повернулися до Левка і теж дивилися на нього, тільки не так, як Женька, а глузливо. Нарешті Каленик не витримав і сказав:

— Еге, він розкаже, дивіться! Як дійде до діла, так одразу: "Ой, ой, ой, Ірино Сергіївно, дозвольте вибігти!"

Клас чмихнув.

Левко потемнів, але стояв на своєму:

— А от і розкажу.

Женька тим часом кинув Каленикові:

— Знаєш що, Каленику, ти краще помовч!

Учителька звеліла всім сидіти тихо, а Левкові сказала:

— Якщо знаєш, то йди до дошки й розкажи.

Левко вийшов, узяв у Валерки з рук крейду і коли почав говорити, то сказав усе від початку до самого кінця, неначе вивчив напам’ять.

Хлопці пороззявляли роти, правда, всі потім позакривали, а Каленик, як сидів, так і застиг.

Учителька похвалила Левка, він сів, а Женька цвів біля нього, як маківка.

На другому уроці Ірина Сергіївна обвела хлопців очима і сказала:

— Ну, хто ж із вас розкаже мені вірш Шевченка?

Десятки рук підвелися угору, але найвище злетіла Женьчина рука. Він тягся через усю парту, ловив поглядом очі Ірини Сергіївни і знову безмовно кричав: "Я скажу, я скажу!"

— Добре,— відповіла Ірина Сергіївна,— хай нам розкаже Женя.

Женька підхопився:

— Я знаю, Ірино Сергіївно, і розкажу потім, а зараз хай розкаже Левко.

Учителька перевела погляд на Левка. Він не відвів очей:

— Сядь, Женю.

— Левку, ти вивчив вірш?

— Еге, вивчив.

— Ну, розкажи.

За роки навчання всі звикли, що Левко бубонів собі під ніс таким голосом, що аж нудно було слухати. А тепер всі почули, що зовсім не такий був голос у Левка. Він дзвенів, переливався, дзюрчав, як струмочок.

Ірина Сергіївна підняла і праву брову і ліву. Не можна було впізнати Левкового обличчя. Воно світилося у нього синіми очима, а ці очі були як квітки Петрового батога. Всі бачили ці квіти? Як не бачили — придивіться. їх знають всі хлопці. Вони гілчасті, і їх добре розтинати шаблями, а надто коли шабля зроблена не з соснової дощечки, а з обруча та ще й вигострена на точилі. То як побачите над стежкою такий кущик Петрового батога, не рубайте, а присядьте й придивіться на його квіточки. Ох же ж і гарні! Сині, сині, як очі у Левка того дня, коли він читав у школі вірш Тараса Шевченка "Мені тринадцятий минало".

— Дуже добре, Левку. Дай мені твій щоденник. Це сьогодні тобі вже друга п’ятірка.

— Чуєш, Каленику? — сказав Женька.— Запам’ятай. От.

Довелося Каленикові язика прикусити.

Уроки кінчилися. Можна й спочити.

Чимчикують наші хлопці по стежці, а над стежкою з обох боків трави і квіти: подорожник, спориш, собача рожа, кашка, буркун, будяки, лобода і зів’ялі ведмежі вушка. І все квітне. Кашка — біла, собача рожа — рожева або теж біла; буркун — жовтий, а будяк! Лелечко! увесь срібний, колючки, як голки, квітки червоні, як .жар, пахнуть медом, а на них — джмелів! А джміль сам, як квітка: спинка — чорна, черевце — жовтогаряче, і весь наче шовковий, і бринить, як золота струна. А ведмеже вухо яке! Теж вкрите срібною ворсою, пушисте, ткни пальцем,

палець так і потоне. Ох, хлопці, гарно! А під пшеницями — сокирки, темно-фіолетові, ясно-фіолетові — очей не зведеш. А поруч них волошки, сперечаються цвітом з Петровим батогом. Той синій, а вони ще синіші. І тільки лобода без пуття, казна-що, хіба що свиней годувати. Але й вона квітне сережками, а на сережках жовтий пилок. Пройдеш через неї, і ноги по коліна в жовтих панчішках. Тільки коли вона зацвіте? Аж у серпні. А до серпня ще часу, часу...

Хлопці брели між квітами. Женька скинув кепку, підставив під сонце спітнілий лоб. Левко — теж; а вітрець повіває, плутає на голові волосся, дмуха в обличчя, наче шепоче: "Еге, хлопці, та я бачу, що у щоденниках у вас не без п’ятірок!" А перепел, чуєте, як підпідьомка? Спочатку ніби вчувається тільки: "Підпідьом, підпідьом", а прислухайтеся краще, то хіба не чуєте; "П’ятірка, п’ятірка, п’ятірка!" Навіть цвіркуни і ті сиплють з усіх боків: "Ці хлопці з п’ятірками, ці хлопці з п’ятірками, ці хлопці з п’ятірками..."

— Куди ж це йдуть хлопці?

— Гуляти!

— Де ж вони будуть гуляти?

— Де випаде!

— А потім?

— А потім, може, посваряться, а то навіть і поб’ються: Хіба я знаю. Складне у них життя. І прекрасне. І вони такі малі, що навіть не знають цього.